

فصلنامه سیاست‌های مالی و اقتصادی
سال دوم، شماره ۷، پاییز ۱۳۹۳، صفحات ۱۰۸

بررسی تأثیر طرح توسعه بنگاه‌های کوچک و زودبازدھ بر ایجاد اشتغال در استان‌های منتخب کشور

هدایت حسینزاده

استادیار، گروه اقتصاد، دانشگاه پیام نور، ایران (نویسنده مسئول)
hedhus@gmail.com

رضا نصرتی

کارشناس سازمان فنی و حرفه‌ای
rezanosrat13@gmail.com

هدف از این پژوهش بررسی تأثیر تسهیلات با Toolkit بر ایجاد اشتغال می‌باشد. اعطای تسهیلات اشتغال‌زایی یکی از شیوه‌های معمول دولت در طول برنامه‌های اول تا پنجم توسعه برای رفع یکاری در ایران است. این تحقیق از نوع کاربردی است و جامعه آماری آن تسهیلات اعطایی Toolkit‌ها تحت عنوان بنگاه‌های کوچک و زودبازدھ در ۱۳ استان کشور می‌باشد. در انتخاب این استان‌ها تلاش شده است بیش از ۲۰ درصد از کل جمعیت کشور را شامل شود. ابزار جمع‌آوریداده‌ها به صورت کتابخانه‌ای، علمی و تخصصی می‌باشد که با استفاده از این داده‌ها اشتغال به کمک متغیر توضیحی تسهیلات بنگاه‌های کوچک و زودبازدھ با استفاده از روش پنل دیتا مورد بررسی قرار گرفته است. مدل این مطالعه از تحقیق کریج آرمسترانگ، بن کریج، ویلیام جکسون و جیمز تامسون (۲۰۱۰) تحت عنوان "اهمیت توسعه بازارهای مالی، مطالعه ارتباط بین وام‌های تضمینی و بنگاه‌های کوچک اقتصادی زودبازدھ و نرخ اشتغال" اقتباس شده است. نتایج به دست آمده نشان می‌دهد که تسهیلات بنگاه‌های کوچک زودبازدھ و تولید ناخالص داخلی در ایجاد اشتغال تأثیر مثبت دارند.

طبقه‌بندی JEL: E240, E430, E510, E520, E580
واژه‌های کلیدی: تسهیلات، بنگاه‌های کوچک و زودبازدھ، اشتغال.

۱. مقدمه

از جمله چالش‌های پیش‌روی اقتصاد ایران مسئله بیکاری است. رشد لجام‌گسیخته جمعیت که در حین سال‌های جنگ اتفاق افتاد آثار منفی خود را در دهه‌های بعد نشان داد و نتیجه این امر بیکاری بیش از ۳/۵ میلیون نفر از جمعیت فعلی ۲۳ میلیونی کشور است، بنابراین آمار نشان می‌دهد که نرخ بیکاری بین ۱۳ تا ۱۶ درصد در نوسان است. دولت پس از جنگ در قالب برنامه‌های اول تا پنجم توسعه سعی در رونق بازار کسب‌وکار نموده است. اغلب این اقدامات در قالب اعطای تسهیلات بانکی برای گسترش بنگاه‌های کوچک و بزرگ، صنوف و کشاورزی بوده است. از جمله این برنامه‌ها می‌توان به طرح گسترش بنگاه‌های کوچک و متوسط زودبازده (SMEs) و ساماندهی و حمایت از مشاغل خانگی، برنامه حمایت از مشاغل مربوط به صنوف، کشاورزی و خدمات که در قالب تسهیلات تکلیفی به دستگاه‌های اجرایی کشور محول گردید اشاره نمود. اجرای طرح‌های فوق اغلب به روش اعطای تسهیلات بانکی بوده است. مؤسسات مالی در ایران شامل بانک‌های تجاری، مؤسسات بیمه، صندوق‌های قرض الحسنه پس‌انداز، صندوق بازنیستگی و ... می‌باشند. این مؤسسات به عنوان واسطه‌های مالی امکان انتقال پس‌اندازها را از پس‌انداز کنندگان به وام‌گیرندگان فراهم می‌سازند، بنابراین بخش مهمی از پس‌اندازهای جامعه از طریق بانک‌ها و مؤسسات مالی هدایت می‌شوند. وام‌هایی که بانک‌ها و مؤسسات مالی در اختیار خانوارها، مؤسسات و دولت قرار می‌دهند مهم‌ترین منبع تأمین مالی جامعه برای خرید کالاهای سرمایه‌گذاری شامل ساختمان سد، بزرگراه‌ها، پل‌ها و خرید ماشین‌آلات و ابزارها و ... می‌باشند. سرمایه‌گذاری نیز بهره‌وری منابع جامعه و کشور را افزایش داده و با ایجاد اشتغال سطح رفاه جامعه را افزایش می‌دهد. به استناد قانون عملیات بانکی بدون ربا بانک‌ها می‌توانند به منظور ایجاد تسهیلات لازم برای گسترش فعالیت بخش‌های مختلف تولیدی، بازرگانی و خدماتی بخشی از سرمایه یا منابع مورد نیاز این بخش‌ها را به صورت مشارکت تأمین نمایند.

نتیجه تحقیق نشان می‌دهد هرچه به سال‌های انتهای برنامه چهارم نزدیک می‌شویم تعداد اشتغال ایجاد شده از طریق تسهیلات بانکی کمتر شده است، به طوری که در سال به کمتر از ۱۰ هزار شغل رسیده است (فرجادی، ۱۳۸۹). ارزیابی عملکرد آینه‌نامه اجرایی گسترش بنگاه‌های اقتصادی زودبازده و کارآفرین که توسط دفتر مطالعات انرژی، صنعت و معدن مرکز پژوهش‌های مجلس

شورای اسلامی منتشر شد حاوی ارزیابی نهادهای مختلف سیاستگذاری است که خلاصه‌ای از آن ارائه می‌گردد. هدف این گزارش نتایج اشتغال‌زایی این طرح‌هاست. بر اساس گزارش بانک مرکزی در خلاصه‌ای از تحولات اقتصادی کشور در سال ۱۳۸۹ مجموع سهمیه ابلاغی بانک مرکزی به بانک‌های عامل برای اعطای تسهیلات به بنگاه‌های اقتصادی کوچک و کارآفرین تا پایان ۱۳۸۹ در مقایسه با سال ۱۳۸۸ تغییری نداشت. اعمال سیاست‌های ثبیتی دولت، عدم استفاده از تسهیلات دریافتی برای موضوع قرارداد در برخی طرح‌ها، محدودیت منابع سیستم بانکی، بدھی سنگین بانک‌ها به بانک مرکزی و معوق شدن برخی تسهیلات در سال‌های پیش از علل عدم افزایش سهمیه مذکور است. در این گزارش با توجه به پراکندگی اعطای تسهیلات در مناطق مختلف کشور انحراف در برنامه بین ۲ تا ۴۲ درصد در نوسان است. بر اساس گزارش سازمان بارزسی کل کشور در سال ۱۳۸۷ به طور میانگین ۴۰ درصد از اشتغال‌های تعهد شده در برنامه محقق شده است. به عبارت دیگر، برنامه دارای ۶۰ درصد انحراف می‌باشد. گزارش عملکرد ۶ ساله برنامه چهارم توسعه در سال ۱۳۹۱ نیز حاکی از انحراف ۶۰ درصد در اهداف برنامه بوده است. در نهایت مرکز پژوهش‌های مجلس به صورت رسمی اعلام نموده است که برنامه اعطای تسهیلات به بنگاه‌های کوچک اقتصادی با شکست مواجه شده است و این در حالی است که پایگاه اطلاع‌رسانی دولت انحراف این طرح‌ها را کمتر از ۳ درصد اعلام نموده است، همچنین وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی نیز انحراف پیش از ۵ درصد در برنامه را نپذیرفت (مرکز پژوهش‌های مجلس، ۱۳۹۱).

چنانچه ملاحظه می‌شود اختلاف بین موفقیت یا شکست طرح‌های اشتغال‌زایی از سوی ارگان‌های سیاستگذار و نظارتی فراوان به‌چشم می‌خورد. این اختلافات می‌تواند ریشه در سلاطیق و حزب‌بندی‌های سیاسی باشد که می‌تواند ما را از حقیقت موجود دور سازد. این تحقیق به صورت جامع می‌تواند نتیجه دقیق‌تری از نتایج سیاست‌های اعمال شده در باب اشتغال‌زایی ارائه دهد که فارغ از جناح‌بندی‌های سیاسی است. در این تحقیق تلاش می‌شود نتیجه پرداخت تسهیلات برای اشتغال که طی برنامه چهارم اجرا گردید مشخص شود. البته چنانچه پیش این نیز اشاره شد مؤلفه‌های اقتصادی چنان به یکدیگر وابسته‌اند که شاید بررسی صرف اثر تسهیلات بانکی اشتغال‌زایی بر نرخ بیکاری یا نرخ مشارکت اقتصادی چندان دقیق به‌نظر نیاید، اما می‌توان در کنار نرخ بیکاری و نرخ اشتغال ایجاد شده از سایر مباحث اقتصادی که در نتیجه ایجاد اشتغال از خود

عكس العمل نشان می‌دهند نیز کمک گرفت. از جمله این مؤلفه‌ها می‌توان به افزایش خالص سرمایه‌گذاری یا افزایش تولید یا بالا رفتن هزینه‌های مصرفی خانوار یا افزایش سپرده‌های بانکی اشاره نمود، همچنین می‌توان با تفکیک گروه‌های عمدۀ فعالیت‌های (صنعت، کشاورزی و خدمات) و مطالعه روند رشد آنها به این هدف رسید.

از سویی افزایش نقدینگی در جریان آزادسازی اعتبارات بانکی در جامعه نیز ممکن است تبعات ناگواری را بر اقتصاد بگذارد. یکی از آثار مستقیم این افزایش تورم است. تورم به کاهش ارزش واقعی ریال خواهد انجامید و با توجه به وابستگی اقتصاد کشور به واردات محصولات اولیه صنعتی و کشاورزی می‌تواند زمینه‌ساز آسیب رساندن به صنایع اغلب نوپای کشور شود. در اینجا قصد مطالعه اثر تسهیلات بانکی بر تورم را نداریم، اما اثر آن بر اشتغال ایجاد شده دور از انتظار نیست. اعتباراتی که از طریق بانک‌های عامل به اشخاص حقیقی و حقوقی اعطای می‌گردد شامل اعتبارات مسکن، خودرو، ضروری، جuale، مضاربه، تسهیلات ارزی، تبصره‌ای، اشتغال‌زایی و... بهنوعی می‌توانند برای تولید و سرمایه‌گذاری مؤثر باشند. در این تحقیق تلاش می‌شود اثر تسهیلات بنگاه‌های کوچک و زودبازدۀ را بر اشتغال سنجش نماییم. در این تحقیق سعی می‌شود به میزان اثر گذاری طرح‌های اشتغال‌زای در مهار بیکاری برخی استان‌های منتخب طی سال‌های (۱۳۸۴-۱۳۸۹) پرداخته شود. در انتخاب استان‌ها با مطالعه آمارهای منتج شده از سرشماری سال‌های ۱۳۹۰ و ۱۳۸۵ به گونه‌ای عمل خواهد شد که بیش از ۶۰ درصد جمعیت، اراضی کشاورزی، صنایع و خدمات کشور در آن استان‌ها (آذربایجان شرقی و غربی، اصفهان، بوشهر، تهران، خراسان رضوی، خوزستان، فارس، کرمان، گیلان، مازندران، مرکزی و هرمزگان) جای گیرد. با این کار با قاطعیت بیشتری می‌توان نتایج به دست آمده را به کل کشور تعمیم داد. نتیجه‌ای که از این مقاله برمی‌آید می‌تواند تدوینگران سیاست‌های کلی اشتغال را در دستیابی به اهداف از پیش تعیین شده یاری رساند. در این تحقیق با استفاده از روش داده‌های ترکیبی (پنل دیتا) تلاش می‌شود اثر تسهیلات بنگاه‌های کوچک زودبازدۀ را بر اشتغال اندازه‌گیری نماییم.

۲. مبانی نظری و تجربی

۲-۱. تسهیلات بنگاه‌های کوچک و زودبازده اقتصادی

اخيراً پدیده جديدي وارد ادبيات حقوق کار و روابط اجتماعي شده است. اين پدیده بنگاه‌های زودبازده است که اساس و صنعت هر کشوری را تشکيل می دهن. بحث معروف بنگاه‌های کوچک و زودبازده^۱ به اوخر دهه ۵۰ و اوایل دهه ۶۰ تحت عنوان بنگاه‌های کوچک و متوسط یعنی زمانی که بحث‌های توسعه مطرح می شد بازمی گردد. برخی کشورها مانند آمریکای لاتین، ژاپن، آلمان و فرانسه در يك مقطع خاص به اين بنگاه‌ها توجه داشتند. در دو دهه اخیر با ظهور فناوري‌های جديد و دستيابي همگان به شبکه ارتباطي اينترنت تحولاتي در توانايي‌های واحدهای صنعتي، روش‌های توليد و توزيع و ساختار صنعتي کشور افزووده شده است؛ به طوري که واحدهای کوچک و صنعتي و بازرگانی به عنوان بخش مکمل و اساسی اقتصاد هر کشور شناخته شده‌اند. اين واحدها در بسياري از کشورهای در حال توسعه ضمن دستيابي به اهداف بنيادين همچون ايجاد اشتغال، ريشه‌کن نمودن فقر، بهبود توزيع درآمد و برآوردن نيازهای اساسی کشورهای در حال توسعه نقش مؤثری دارند (رافع، کاظمي و حيدري‌بيوكى، ۱۳۹۱).

توسعه اقتصادي هر کشور تا حد زيادي به موفقیت شركت‌های کوچک و متوسط وابسته است. فعالیت اين شركت‌ها در چند بعد مطرح است. در بعد اجتماعي بنگاه‌های کوچک و متوسط راه پیشرفت افراد را باز می گذارند. در بعد سياسى اين بنگاه‌ها ساختار سياسى را اصلاح می کنند و از تمرکز قدرت در شهرهای بزرگ جلوگیری به عمل می آورند. از لحاظ اقتصاد بنگاه‌های کوچک و متوسط از عده عوامل ايجاد اشتغال محسوب می شوند. از نظر فردی نيز بنگاه‌های کوچک و متوسط زمينه را برای توسعه فردی و تحصصي و ايجاد افق‌های روشن حرفة‌اي فراهم می آورند. به اين ترتيب اين گروه از بنگاه‌ها سهم بسزيابي در رساندن اقتصاد به اقتصاد رقابتى، پويا مبتنى بر دانش و نيز توانايي رشد مداو، ايجاد شغل و تحكيم انسجام را دارند. در اين راستا، دولت بهمنظور توزيع عادلانه منابع بين افشار و مناطق محروم جامعه، افرايش توليد و صادرات غيرنفتى و تحرک اقتصادي و نيز افزايش کارايي تسهيلات بانکي و خارج نمودن اين منابع از مسیرهای غيرمولد در اشتغال، آين‌نامه گسترش بنگاه‌های کوچک اقتصادي زودبازده و کارآفرین را در

1. Small and Medium Enterprises (SMEs)

سال ۱۳۸۴ تدوین نمود. این برنامه در قالب برنامه پنج ساله چهارم اقتصادی تدوین گردیده بود که هدف آن بالا بردن سرمایه‌گذاری و افزایش نرخ اشتغال بود (علیزاده مرزاکی، ۱۳۸۷).

۲-۲. طرح بنگاه‌های کوچک و زودبازه اقتصادی

یکی از طرح‌های اشتغال‌زایی دولت که بر اساس قانون برنامه چهارم توسعه با هدف ساماندهی فعالیت‌ها و حمایت دولت از گسترش این واحدها در سال ۱۳۸۴ اجرایی گردید طرح اجرای بنگاه‌های کوچک اقتصادی زودبازه و کارآفرین بود. در آینه‌نامه اجرایی این طرح اهداف دولت از ایجاد آن چنین آمده است:

هیئت‌وزیران در جلسه مورخ ۱۳۸۴/۸/۱۹ که در مرکز استان خراسان جنوبی تشکیل گردید بنا به پیشنهاد سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور، وزارت کار و امور اجتماعی، بانک مرکزی ایران و وزارت امور اقتصادی و دارایی و به استناد اصل ۱۳۸ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران مواد (۱۰)، (۱۱) و (۲۷) و بند "ج" ماده (۲۱)، بند "الف" ماده (۳۹)، بندهای "د" و "ط" ماده (۹۵)، بند "و" ماده (۱۰۱) و بند "الف" ماده (۱۰۲) برنامه چهارم توسعه اقتصادی اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران - مصوب ۱۳۸۳ - آینه‌نامه اجرایی گسترش بنگاه‌های کوچک اقتصادی زودبازه و کارآفرین را به شرح زیر تصویب نمود:

ماده (۱): هدف از این آینه‌نامه ساماندهی فعالیت‌ها و حمایت‌های دولت در زمینه گسترش بنگاه‌های کوچک اقتصادی زودبازه به منظور دستیابی به مقاصدی شامل توزیع عادلانه منابع در مناطق بهویژه در مناطق محروم، توزیع عادلانه منابع بین اشار مخالف مردم بهویژه مردم محروم‌تر، افزایش تولید و صادرات غیرنفتی، تقویت تحرک اقتصادی، افزایش کارایی تسهیلات بانکی، تقویت کارآفرینی، اشتغال‌زایی و افزایش فرصت‌های شغلی جدید (آینه‌نامه اجرایی بنگاه‌های زودبازه). این تسهیلات با سود مصوب بانک مرکزی (۱۶ درصد در سال ۱۳۸۴، ۱۴ درصد در سال ۱۳۸۵ و ۱۲ درصد در سال ۱۳۸۶) به متقاضیان جهت خرید مواد اولیه، تجهیزات مکان کارگاه اعطای گردید. بر اساس ماده (۵) این آینه‌نامه به منظور تشویق و حمایت از فعالیت‌های موضوع این آینه‌نامه و پس از بهره‌برداری از طرح و تحقق اهداف پیش‌بینی شده، یارانه سود و کارمزد تسهیلات طرح‌ها مطابق دستورالعملی متناسب اولویت‌های موضوعی، منطقه‌ای و زمانی به ایجاد‌کننده طرح پرداخت می‌گردید. اعطای تسهیلات به طرح‌های بنگاه‌های زودبازه که از اوایل سال ۱۳۸۵ در

استان‌ها اجرایی گردید در سال ۱۳۸۶ به اوج خود رسید و پس از آن سیر نزولی گرفت و در سال ۱۳۸۸ به کمترین مقدار خود رسید.

جدول ۱. آمار عملکرد اجرای طرح بنگاه‌های زودبازد در سطح کشور

سال	تعداد	مبلغ	تعداد	مبلغ	تعداد	مبلغ	تعداد	مبلغ
	منعقد شده	منعقد شده	قرارداد	منعقد شده	قرارداد	منعقد شده	قرارداد	منعقد شده
	شده	شده	شده	شده	شده	شده	شده	شده
۹۴	۴۲۶۷۱۲	۶۰	۱۶۵۹۵۷	۸۰۳۴۳۹۳	۶۶۴۳۳۸	۹۹۷۷۰/۱۱	۲۷۷۴۸۰	۱۳۸۵
۵۸	۴۳۴۲۷۵	۹۲	۲۷۴۹۰۴	۹۲۹۹۳۹/۶۷	۷۴۹۵۵۵	۱۰۵۷۶۶/۷۲	۲۹۹۵۵۱	۱۳۸۶
-	۸۵۱۴۵	-	۵۰۴۴۵	۲۹۷۱۴/۲۹	۷۱۵۰۶	۲۶۸۰۵/۵۸	۴۳۶۰۶	۱۳۸۷
-	-	-	-	۶۰۶۲/۲	۳۲۶۳۰	۹۲۵۴/۱۲۷	۳۸۲۹	۱۳۸۸
۲۱/۴	۱۴۰۶۷	۱۹/۵	۱۶۲۶	۱۵۷۲۶/۶۹	۶۵۶۳۹	۱۴۵۱۶/۹۱۵	۸۳۲۴	۱۳۸۹
-	-	-	-	۲۲۴۷۸۷/۰۴	۱۵۸۳۶۵۸	۲۵۶۱۱۳/۴۵	۶۳۲۷۹۰	جمع

مأخذ: آمار و اطلاعات معاونت اشتغال و سرمایه‌گذاری وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی.

نتایج حاصل از اجرای بنگاه‌های زودباده از سوی ارگان‌های مختلف بررسی گردید و نظرات متضادی از این بررسی‌ها به دست آمده است. مرکز پژوهش‌های مجلس و سازمان بازرگانی کل کشور نتایج را نامیدکننده توصیف نمودند و بیان داشتند که طرح فوق شکست خورده است. از سوی دیگر، مرکز اطلاع‌رسانی دولت، وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی و بانک مرکزی طرح را موقیت‌آمیز توصیف نمودند و اظهار داشتند که انحراف ناجیزی در اجرای طرح مشاهده شده است. در این باب نمونه‌ای از گزارش‌های ارگان‌های فوق ارائه می‌گردد. در گزارش سازمان بازرگانی کل کشور (اسفندماه ۱۳۸۷) بر اساس تعداد ۴۶۶۵ نمونه در ۲۳ استان به شرح ذیل است:

- پرداخت این تسهیلات در برخی موارد با اهداف تعیین شده در قانون برنامه چهارم توسعه مغایرت داشته و نتوانسته به رشد و توسعه این صنایع و به تبع آن رشد صادرات و اشتغال کمک نماید و موجبات افزایش نقدینگی در اقتصاد و فعالیت‌های سفتی‌بازی را فراهم نموده است.

- به طور میانگین حدود ۱۶ درصد طرح‌ها صوری بوده (میانگین ساده ۱۷/۴۴ درصد و میانگین هندسی موزون ۱۵/۶۶ درصد) و متقاضیان تسهیلات بنگاه‌های زودبازده اساساً اقدام به ایجاد طرح نکرده و تسهیلات را در محل دیگری هزینه نمودند.

- به طور میانگین حدود ۴۰ درصد از استغال اسمی تعهدشده در طرح‌ها تحقق یافته است. به عبارت دیگر، حدود ۶۰ درصد انحراف در استغال‌زایی وجود داشته است.

- بر اساس میانگین حساب موزون ۲۱/۹۵ درصد و میانگین هندسی موزون ۱۶/۹۲ درصد انحراف در خصوص تسهیلات پرداختی وجود داشته است. به عبارت دیگر، برخی دریافت‌کنندگان تسهیلات منابع را بعضاً یا به طور کامل در محل دیگری هزینه نموده‌اند و این مورد با موضوع طرح‌های صوری (بند ۲) متفاوت است؛ زیرا در این مورد اخیر طرح وجود خارجی دارد، اما تسهیلات دریافتی برای توسعه طرح یا سرمایه در گردش مصرف نشده است (مرکز پژوهش‌های مجلس، ۱۳۸۸).

به نظر می‌رسد اختلافات سیاسی مجلس و دولت در سال‌های اخیر بر نتایج حاصل از بررسی آثار عملی طرح بنگاه‌های زودبازده سایه افکنده است، در حالی که گروههای نظارتی در استان‌ها که از سوی ارگان‌های مختلف اعزام گردیده‌اند از جمله بانک مرکزی، وزارت‌خانه‌های جهاد کشاورزی، تعاون، کار و رفاه اجتماعی، صنعت و معدن و... گزارشاتی از موفقیت این طرح عنوان می‌دارند (سایت وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی).

۲-۳. اشتغال، بیکاری و مؤسسات مالی و اعتباری در ایران

۲-۳-۱. جایگاه اشتغال و سیستم بانکی در برنامه‌های پنج ساله اول تا پنجم پس از انقلاب با پایان یافتن جنگ تحملی و آغاز دهه دوم انقلاب اسلامی از یک سو زمینه‌های تحول در اقتصاد کشور و از سوی دیگر ضرورت بازسازی اقتصاد درهم شکسته کشور و ایجاد زمینه برای بهبود وضع زندگی مردم نمایان‌تر شد. در این شرایط ایران در قالب برخورد مرحله‌ای با نیازهای توسعه جامعه و ضرورت توسعه کشور ابزار برنامه‌ریزی میان‌مدت را انتخاب نمود و عملاً برنامه توسعه کشور در قالب برنامه‌های پنج ساله از سال ۱۳۶۸ آغاز شد. برنامه پنج ساله اول در دوره (۱۳۶۸-۱۳۷۱) با انتخاب راهبرد آزادسازی اقتصادی آغاز شد. پس از برنامه اول توسعه برنامه دوم برای دوره پنج ساله (۱۳۷۴-۱۳۷۸) تهیه شد. برنامه دوم توسعه کشور مطابق اهداف و سیاست‌های اعلام‌شده در اسناد آن مبنی بر آزادسازی اقتصادی و خصوصی‌سازی

تهیه شد. مشکلات ساختاری گریان‌گیر دو برنامه اول و دوم توسعه، نگاه اجتماعی به مسائل اقتصادی در داخل و سیاست تنش‌زدایی در روابط بین‌الملل و بهبود روابط در اوپک و ارائه طرح سازماندهی اقتصاد در سال ۱۳۷۷ منجر به شکل‌گیری سرمشق اصلاح ساختار اقتصادی با رویکرد داخلی در برنامه سوم توسعه اقتصاد (۱۳۸۳-۱۳۷۸) شد. این برنامه با راهبرد اصلاحات اقتصادی مبتنی بر رویکرد توسعه اقتصاد رقابتی از طریق حرکت به سمت آزادسازی نظام اقتصادی همراه با شکل‌گیری نظام جامع تأمین اجتماعی و اصلاحات قانونی و نهادی و لغو انحصارات برای فراهم شدن زمینه‌های مشارکت بخش خصوصی و کاهش تصدی‌گری دولت طراحی و تدوین گردید، اما تهیه و تدوین برنامه چهارم با سرمشق رشد پایدار اقتصادی مبتنی بر محور دنایی و رویکرد جهانی در قالب چشم‌انداز بلندمدت اقتصادی تهیه شد که از این بعد با سایر برنامه‌ها متفاوت بود.

در اینجا به تعدادی از تحقیقات خارجی و داخلی که به ارتباط تسهیلات بانکی و ایجاد اشتغال پرداخته‌اند اشاره می‌کنیم. یکی از این مقالات به عنوان مقاله پایه در پژوهش پیش‌رو انتخاب گردیده است. آرمسترانگ¹، بن کریچ، جکسون و تامسون (۲۰۱۰) در تحقیقی تحت عنوان "اهمیت توسعه بازارهای مالی، مطالعه ارتباط بین وام‌های تضمینی و بنگاه‌های اقتصادی کوچک و متوسط" تأثیر توسعه اعتباری بنگاه‌های کسب و کار کوچک و متوسط را که با مداخله دولت آمریکا به صورت اعطای تسهیلات تضمینی به عنوان SBA² اجرا می‌گردد بر روی اشتغال و ارتقای عملکرد اقتصادی بررسی کرده‌اند. در آن مطالعه تأثیر اعطای وام‌های تضمینی SBA بر عملکرد اقتصاد مثبت ارزیابی شده است. این مقاله نتایج به دست آمده از اعطای تسهیلات در کانادا را چشمگیر توصیف نموده که باعث رشد و رفاه اقتصادی گردیده است. مدل این تحقیق به این صورت طراحی شده است که نرخ سالانه اشتغال در طول دوره (۱۹۹۱-۲۰۰۱) تابعی از سپرده‌های بانکی، سرانه اعطای وام‌های تضمینی، متوسط درآمد سرانه، هزینه‌های سرمایه‌گذاری و سهم اشتغال در بنگاه‌های کوچک اقتصادی که با استفاده از روش داده‌های ترکیبی تعزیزی و تحلیل گردیده است.

میریم و اینسالاو (۲۰۰۹) در مقاله‌ای تحت عنوان "تأثیر اقتصاد بانکی و غیربانکی در مکزیک" به تجربه مکزیک در اعطای تسهیلات اشتغال‌زایی که با ایجاد بانک آزتكا³ در اغلب استان‌های مکزیک صورت پذیرفته پرداخته است. نتایج این تحقیق که به صورت مقایسه‌ای بین استان‌هایی که

1. Small Business Administration Loan Guarantee Programs
2. Azteca

بانک آرتكا در آنها ایجاد شده بود با سایر استان‌ها نشان می‌دهد که اعطای تسهیلات اشتغال‌زایی باعث گردید کسب‌وکارهای خوداشتغالی رونق گیرد و اشتغال نیز حدود ۱/۴ درصد افزایش یابد.

در مقاله دیگری که توسط ویلکینسون و کریستنسون (۲۰۱۱) به رشته تحریر درآمده است با توجه به رکود جهانی که از سال ۲۰۰۸ اقتصاد آمریکا را تحت تأثیر قرار داد با عنوان "آیا وام‌های بنگاه‌های اقتصادی کوچک و متوسط می‌تواند افزایش یابد؟" کسب‌وکارهای کوچک و متوسط را به عنوان موتور محرك رشد اشتغال تلقی می‌کند. در این مقاله به دو استراتژی که سیاستگذاران می‌توانند از آنها برای گسترش وام به بنگاه‌های کوچک و متوسط استفاده کنند اشاره شده است. افزایش سرمایه بانک‌ها و کاهش مشکلات نقدینگی جامعه عواملی هستند که به رونق کسب‌وکارهای کوچک از طریق اعطای وام به بنگاه‌های اقتصادی کمک خواهد نمود. مقاله فوق به از دست رفتن ۹ میلیون شغل در اثر رکود اشاره می‌کند که طی سال‌های (۲۰۰۸-۲۰۱۰) اتفاق افتاده است. استخدام کارگر و کارمند در کسب‌وکارهای کوچک ۶ درصد کاهش یافته است. در این زمان داده‌ها نشان می‌دهند که اعطای تسهیلات بانکی به تمام کسب‌وکارها ۲۲ درصد و به کسب‌وکارهای کوچک و متوسط ۸ درصد کاهش یافته است. در آن مقاله با گزارش گیری از تعدادی بانک‌های اعطاکننده وام‌ها مشخص گردید تفاضلی اخذ وام نیز کاهش یافته و دلیل آن را فروش ضعیف این بنگاه‌ها عنوان می‌کنند. مدلی که در آن تحقیق ترسیم شده است میزان وام‌دهی به بنگاه‌های کوچک را تابعی از سرمایه، سپرده‌های بانکی، دارایی‌های جامعه، میزان اشتغال و تولید ناخالص داخلی می‌داند.

برگس و پاند (۲۰۰۲) در تحقیق خود در کشور هند به بررسی تأثیر افزایش شعبه‌های تازه تأسیس توسط بانک مرکزی این کشور (که در زمان آزادسازی طی سال‌های (۱۹۶۹-۱۹۹۲) حدود ۵۰ هزار شعبه عمده‌تاً تأسیس شده در مناطق روستایی بوده است) بر توسعه روستایی پرداخته‌اند. نتایج مطالعه آنها نشان می‌دهد که تأسیس شعبه‌ها منجر به تغییر ساختار تولید و اشتغال و در نهایت کاهش فقر و نابرابری شده است.

در مطالعه اکبریان و حیدرپور (۱۳۸۸) که به بررسی تأثیر توسعه بازار مالی بر رشد اقتصادی در ایران طی سال‌های (۱۳۸۶-۱۳۴۵) پرداخته است عنوان شد که اهمیت توسعه بازارهای مالی در رشد اقتصادی همواره از مباحث کلیدی در اقتصاد توسعه است. هدف این مقاله بررسی تأثیر توسعه بازار مالی بر رشد اقتصادی ایران در کوتاه‌مدت و بلندمدت طی دوره زمانی (۱۳۴۵-۱۳۸۶) است.

نتایج حاصل از برآورد معادلات نشان می‌دهد که در هر دو الگو شاخص‌های مالی در کوتاه‌مدت بر رشد اقتصادی تأثیر منفی دارند، اما در بلندمدت با کمی اغماض رابطه‌ای میان شاخص‌های توسعه مالی و رشد اقتصادی وجود دارد که حاکی از نبود نظارت دقیق در سیستم بانکی بر تسهیلات اعطایی است. در تحقیق فعالیت و خارقانی (۱۳۹۰) تحت عنوان "بررسی تأثیر وام‌های خرد بر استغال (مطالعه موردي ایران)" چنین نتیجه‌گیری می‌شود که اعتبارات خرد بر ایجاد استغال با حقوق و دستمزد بی‌تأثیر است و بر ایجاد استغال بدون حقوق و دستمزد بسیار اندک اثر می‌گذارد. نتیجه این مطالعات را می‌توان چنین بیان نمود که اگر مفهوم محدودتر استغال را در نظر بگیریم تأمین اعتبار خرد اثر منفی و اگر مفهوم وسیع‌تر استغال را در نظر بگیریم اثر مثبت بر تقاضای نیروی کار دارد. در تحقیق فوق^۱ مدل پژوهیت را به کار گرفته است که در آن از درآمد ماهانه و تسهیلات اعطایی به عنوان متغیرهای توضیحی جهت بررسی رفتار استغال استفاده شده است.

در مطالعه دیگری تحت عنوان "مالیه خرد راهکاری برای تولید بخش کشاورزی و کاهش فقر" که توسط بختیاری (۱۳۸۹) صورت پذیرفته است به منظور بررسی ارتباط بلندمدت اعتبارات خرد و ارزش‌افزوده بخش کشاورزی از آمار و اطلاعات دوره زمانی مربوط به سال‌های (۱۳۶۵-۱۳۸۴) استفاده شده است. در این تحقیق از متغیرهای حجم اعتبارات اعطایی خرد به بخش کشاورزی، حجم سرمایه‌گذاری خصوصی و دولتی در بخش کشاورزی، استغال بخش کشاورزی و ارزش‌افزوده بخش کشاورزی به قیمت ثابت سال ۱۳۶۱ استفاده شده است.

در تحقیقی تحت عنوان "بررسی رابطه نرخ سود بانکی و استغال" که توسط کاظمی (۱۳۸۳) انجام شده است عنوان می‌شود که در تمام نظریات اقتصادی یکی از موجات تحرک بخش‌های اقتصادی در حالت رکود و افزایش سرمایه‌گذاری افزایش استغال و کاهش نرخ سود تسهیلات در حد بازدهی واقعی است. نرخ سود تسهیلات معیاری برای تصمیم‌گیری سرمایه‌گذاران بخش خصوصی است. در این تحقیق از متغیرهای توضیحی، ارزش‌افزوده بخش‌های کشاورزی، صنعت و خدمات به تفکیک و نیز تغییر در مانده تسهیلات این بخش‌ها استفاده شده است.

۱. این مقاله مستخرج از طرحی است که با حمایت مالی دانشگاه پیام‌نور با عنوان "تأثیر بنگاه‌های کوچک و زود بازدید بر روند استغال در استان‌های منتخب کشور" به تصویب رسیده است.

۳. متدلوژی

۳-۱. معرفی الگوی تحریبی

تحقیق آرمسترانگ، بن کریچ، جکسون و تامسون (۲۰۱۰) را به عنوان مقاله پایه انتخاب نمودیم تا تأثیر تسهیلات اشتغال‌زایی را بر اشتغال ایران مورد سنجش قرار دهیم، اما لازم بود تا مدل مقاله پایه را بومی‌سازی نماییم. اطلاعات مربوط به تسهیلات پرداخت‌شده به مقاضیان از طریق معاونت اشتغال وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی برای ۱۳ استان کشور تهیه گردید. این تسهیلات از طریق بانک‌های عامل دولتی به صورت تسهیلات فروش اقساطی اعطای گردیدند که مقررات مربوط به آنها ۸۰ درصد وام و ۲۰ درصد آورده مقاضیان این تسهیلات بود. با توجه به اینکه در مقاله پایه متغیرهای دیگری نیز غیر از تسهیلات تضمینی برای اشتغال لحاظ گردیده بود، اما در این مقاله قصد داریم تنها بررسی رابطه بین تسهیلات بنگاه‌های زودبازد و اشتغال را سنجش نماییم، بنابراین مدل تحقیق با کمی تغییرات در مدل به کار رفته در مقاله اصلی به صورت زیر طراحی گردید.

نیروی کار شاغل طی دوره (۱۳۸۹-۱۳۸۴) تابعی است از تسهیلات بنگاه‌های کوچک و زودبازد اقتصادی که با استفاده از روش پنل دیتا تجزیه و تحلیل گردید.

$$LEMP_{it} = \alpha_{it} + \beta_{j it} LSME_{it} + \beta_{j it} \varepsilon_{it} \quad (1)$$

در مطالعات خود ۱۳ استان کشور را به عنوان جامعه آماری انتخاب نمودیم. دلیل آن محدودیت دستیابی به اطلاعات تمام استان‌های کشور و گستردگی تجزیه و تحلیل آماری بود، اما این ۱۳ استان به گونه‌ای انتخاب شد که بیش از ۷۰ درصد جمعیت کشور را در خود جای دهد. نمونه آماری نیز دوره (۱۳۸۹-۱۳۸۴) انتخاب گردید.

۳-۲. معرفی متغیرها

متغیر LEMP لگاریتم نیروی شاغل در استان‌ها با استفاده از سرشماری‌های سال‌های ۱۳۷۵، ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰ و فرمول‌های برآورد آماری استخراج شده است.

متغیر LSME لگاریتم تسهیلات بنگاه‌های کوچک و زودبازد این نوع تسهیلات با نرخ سود ۱۲ درصد به مشتریان اعطای می‌گردید و معمولاً از کل قیمت مواد اولیه، ماشین‌آلات یا مسکن ۲۰ درصد آورده مشتریان و ۸۰ درصد نیز سهم اعطای وام بانک‌ها بود.

۴. جمع‌آوری داده‌ها

در این تحقیق ابتدا با استفاده از مطالعات کتابخانه‌ای و اینترنت مبانی نظری جمع‌آوری شد و آمار و اطلاعات برای تخمین از داده‌های سری زمانی مرکز آمار ایران، آمار و اطلاعات بانک مرکزی و معاونت توسعه کارآفرینی و اشتغال وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی و دفتر آمار استانداری آذربایجان شرقی استفاده گردید. این مطالعه به لحاظ استفاده از نوع تحقیقات کاربردی می‌باشد. پس از انجام مطالعات و بررسی‌های لازم از مقالات و نشریات خارجی و داخلی مدل موردنظر استخراج شد و پس از بررسی تجربی روابط مشخص شده با استفاده از روش‌های اقتصادسنجی و نرم‌افزار Stata & Eviwes به تحلیل داده‌ها پرداخته شد. لازم به ذکر است که از کل جامعه آماری (استان‌های کشور) با توجه به گستردگی آمار و محدودیت دسترسی به اطلاعات تنها برخی از استان‌های کشور (حدود ۱۳ استان) را به عنوان استان‌های منتخب مطالعه نمودیم. مدل معرفی شده به صورت پانل دیتا^۱ (داده‌های ترکیبی) و بازه زمانی (۱۳۸۹-۱۳۸۴) تخمین زده شده است.

۵. برآورد الگو و تحلیل نتایج

پیش از تخمین مدل برای جلوگیری از بروز مشکل رگرسیون کاذب بررسی داده‌ها از لحاظ پایایی الزامی است. برای آزمون مانابی یا وجود ریشه واحد در داده‌ها تابلویی می‌توان از آزمون لوین، لین و چو استفاده نمود که نتایج آن به صورت خلاصه عرضه گردید:

جدول ۲. آماره لوین، لین و چو

احتمال	آماره	متغیر	#
.	-۱۵/۱۸۵۳	LEMP	۱
.	-۴/۶۱۱۸۳	LSME	۲

مأخذ: نتایج تحقیق.

چنانچه از نتایج برمری آید تمام متغیرهای این تحقیق مانا هستند. این نتیجه گیری از احتمال آماره لوین، لین و چو بدست می‌آید که دارای احتمال زیر ۵ درصد می‌باشد، همچنین قدر مطلق آماره مذکور مانابی را تا سطح اهمیت یک درصد نشان می‌دهد. در گام بعدی می‌بایست تلفیقی بودن یا تابلویی بودن داده‌ها از طریق آزمون F لیمر مورد بررسی قرار گیرد. فرضیه صفر در این آزمون بیان کننده

1. Panel Data

تابلویی بودن داده‌هاست. احتمال F لیمر به دست آمده (صفر) نشان از معناداری اثرات ثابت دارد، بنابراین با این نتیجه فرضیه صفر رد می‌شود:

{ H_0 =Pooled model and H_1 =Panel Model} (۲)

جدول ۳. نتایج آزمون اف - لیمر

آزمون	آماره	درجه آزادی	احتمال
Cross-Section F	۲۸۸۵/۸۴۳	۱۲/۶۴	.
Cross-Section Chi-Square	۴۹۱/۰۴۴	۱۲	.

مأخذ: نتایج تحقیق.

پس از اینکه وجود ناهمگنی در مقاطع تأیید شد می‌بایست منشاً خطاها ناشی از تخمین نیز تعیین گردد. به عبارت دیگر، باید مشخص شود که خطا ناشی از تخمین طی زمان اتفاق افتاده یا اینکه علاوه بر اینکه طی زمان بوده بهدلیل تغییر مقاطع نیز بوده است، در نتیجه چنین خطاها باید با دو اثر ثابت و تصادفی مواجه خواهیم بود. نتیجه آزمون هاسمن برای مدل به صورت زیر است:

جدول ۴. نتایج آزمون هاسمن

Test Summary	Statistic	Chi-Sq. d.f.	Prob.
Cross-Section Random	۲۰/۶۳۵۳	۱	.

مأخذ: نتایج تحقیق.

با توجه احتمال به دست آمده زیر ۵ درصد نتیجه آزمون هاسمن نشان می‌دهد که مدل برآورد شده با استفاده از الگوی تابلویی با اثرات ثابت دارای ضرایب کاراتری نسبت به الگوی تابلویی با اثرات تصادفی هستند، در نتیجه الگوی اثرات ثابت انتخاب می‌شود. جدول (۵) تفاوت در مقاطع را به وضوح نشان می‌دهد.

بررسی تأثیر طرح توسعه بنگاه‌های کوچک و زودبازدید... ۱۰۵

جدول ۵. تفاوت در مقاطع							
استان	آذربایجان شرقی	آذربایجان غربی	اصفهان	بوشهر	تهران	خراسان رضوی	
مقطع	۰/۲۲۵۵۷	-۰/۰۷۲۲۱۷	۰/۴۲۲۵۴۹	-۱/۱۴۵۱۸۳	۱/۴۷۰۸۶۴	۰/۸۶۶۲۶۷	
استان	خوزستان	فارس	کرمان	گیلان	مازندران	مرکزی	همزگان
مقطع	۰/۰۷۱۸۶	۰/۲۸۶۸۸۷۹	-۰/۰۲۳۹۱۱۱	-۰/۰۰۷۱۳۹	-۰/۰۸۲۱۹۸۴	-۰/۰۸۷۳۹۸۶	

مأخذ: نتایج تحقیق.

پس از انجام آزمون‌های مربوط به داده‌های ترکیبی و بررسی فروض کلاسیک نتایج جدول (۶) حاصل شد.

جدول ۶. نتایج تخمین نهایی مدل				
احتمال	T آماره	انحراف معیار	آماره	متغیر
.	۱۲۸/۵۴۵۵	۰/۱۰۵۴۰۸	۱۳/۵۴۹۷۶	C
.	۸/۲۲۴۹۲۵	۰/۰۰۵۸۸	۰/۰۰۴۸۳۴	LSME
.	۱۶/۴۵۷۸۵	۰/۰۶۲۲۵۸	۱۷/۰۴۶۲۹	Ar(1)
R-Squared ۰/۹۹۸	Durbin- Watson Stat ۱/۹۵	F-Statistic ۱۷۹۳۶/۵۸	prob F	.

مأخذ: نتایج تحقیق.

با توجه به جداول آماری فصل چهارم تمام ضرایب متغیر توضیحی این پژوهش در سطح معناداری قرار گرفته است و تأثیر مثبت آن مورد تأیید است. ضریب تعیین بسیار بالای مدل ۰/۹۹۸ نشان می‌دهد که متغیر توضیحی انتخاب شده برای توضیح متغیر اشتغال کاملاً منطقی و علمی است و توانسته است نزدیک به ۱۰۰ درصد متغیر وابسته را توضیح دهد. آماره دوربین-واتسون نیز طبق محاسبات فصل ۴ در منطقه عدم وجود همبستگی قرار گرفته است. آماره F نیز نشان می‌دهد که رگرسیون تخمین زده شده در حد قابل قبول می‌باشد. معادله آن به صورت زیر تعریف می‌گردد:

$$\text{LEMP} = ۱۳.۵۴ + ۰.۰۰۴۸ * \text{LSME} \quad (۳)$$

۶. بررسی نتایج با تئوری‌های نظری

با توجه به نتایج تحقیق انجام شده توسط آرمستانگ، بن کریچ، جکسون و تامسون که مدل اجرا شده توسط آنها به عنوان الگوی پایه این پژوهش تعیین شده است آثار مثبت و امدادی تضمینی SBE بر اشتغال تأیید شده است. این اثر در تسهیلات بنگاه‌های زودبازدۀ ایران نیز مثبت است. نتایج تحقیقی که توسط میریم بروب و اینسا لاو (۲۰۰۹) صورت گرفته است اثر تسهیلات بانکی را بر ایجاد اشتغال در مکزیک بسیار بالا توصیف نموده است که در ایران اثر تسهیلات در اشتغال نسبت به این مطالعه ضعیف‌تر گزارش شده است، همچنین در تحقیق فعالیت و خارقانی (۱۳۹۰) نتیجه‌گیری شده است که اعتبارات خرد بر ایجاد اشتغال با حقوق و دستمزد بی‌تأثیر است و بر ایجاد اشتغال با دستمزد پایین تأثیر اندکی دارد. این نتیجه موافق با نتیجه‌گیری صورت گرفته در تحقیق حاضر است. بر اساس نتایج مطرح شده در فصل دوم اثر مثبت تسهیلات بنگاه‌های زودبازدۀ بر اشتغال تأیید می‌گردد.

۷. نتیجه‌گیری و ارائه پیشنهاد

بر اساس داده‌های این تحقیق اثر تسهیلات بنگاه‌های زودبازدۀ بر اشتغال مثبت بوده و باعث بالا رفتن نرخ اشتغال در جامعه آماری گشته است.

با توجه به اینکه در انتخاب استان‌های منتخب تلاش شده است که بیش از ۷۰ درصد جمعیت کشور را شامل شود نتایج این تحقیق می‌تواند به کل کشور تعمیم یابد. در این پژوهش به دنبال فرضیه ذیل بودیم:

- تسهیلات بنگاه‌های کوچک و زودبازدۀ اقتصادی بر میزان اشتغال زایی کشور تأثیر دارد؛ در مورد این فرضیه چنانچه از نتایج بدست آمده مشخص است تسهیلات بنگاه‌های زودبازدۀ بر اشتغال زایی اثر مثبت دارند. تسهیلات پرداختی بانک‌ها دارای ضرایب معنادار و مثبت است و مطابق انتظارات تئوریک می‌باشد. تسهیلات بانکی دارای نقش مهم و تأثیرگذار در افزایش نرخ اشتغال کشور دارد. نتیجه این تحقیق برخلاف نتیجه‌گیری مرکز پژوهش‌های مجلس گزارش می‌شود. تفکیک استان‌ها و نگاهی جزئی‌تر به اعطای تسهیلات بنگاه‌های زودبازدۀ باعث بالا رفتن دقت تحقیق شده است و این امر باعث مثبت شدن اثر تسهیلات بر ایجاد اشتغال گردیده است. گرچه افزایش حجم نقدینگی به دلیل اجرای طرح توسعه بنگاه‌های زودبازدۀ ممکن است به بالا رفتن نرخ تورم کمک کرده باشد که این خود نیاز به مطالعه و بررسی دیگری دارد. در خصوص ادامه روند اعطای تسهیلات پیشنهادات ذیل ارائه می‌گردد:

- ادامه دادن اعطای تسهیلات بانکی به شرط جلوگیری از رانت‌های بانکی در اعطای تسهیلات هنگفت به اشخاص حقیقی و حقوقی
- اعطای تسهیلات به همراه کنترل نقدینگی جامعه برای جلوگیری از بالا رفتن تورم
- حمایت‌های دولت به تسهیلات گیرندگان پس از اخذ وام و اطمینان از شکل گیری شغل جدید

منابع

- اکبریان، رضا و سیدمحسن حیدری‌پور (۱۳۸۸)، "بررسی تأثیر توسعه بازار مالی بر رشد اقتصادی در ایران طی سال‌های ۱۳۴۵-۱۳۸۶"، پژوهشنامه اقتصادی، سال ۹، شماره ۳، ص ۴۳.
- بختیاری، صادق و فاطمه پاسیان (۱۳۸۳)، "نقش اعتبارات بانکی در توسعه فرصت‌های شغلی (مطالعه موردی بانک کشاورزی ایران)"، فصلنامه اقتصاد کشاورزی و توسعه، شماره ۴۶، ص ۷۳.
- بختیاری، صادق (۱۳۸۹)، "مالیه خرد راهکاری برای افزایش تولید بخش کشاورزی و کاهش فقر روستایی"، مجله دانش و توسعه (علمی-پژوهشی)، سال ۱۷، شماره ۳۰، ص ۱.
- رافع، فاطمه، کاظمی، شهاب و ظاهره علی حیدری یوکی (۱۳۹۱)، "تأثیر بنگاه‌های کوچک و زودبازده بر روی اشتغال و تولید"، دومین همایش ملی راهکارهای توسعه اقتصادی با محوریت برنامه‌ریزی منطقه‌ای، دانشگاه آزاد اسلامی ستانچ.
- علیزاده‌مرزن‌ناکی، امیر (۱۳۸۷)، "تأثیر بنگاه‌های زودبازده در اقتصاد کشور، پایان‌نامه کارشناسی ارشد مدیریت صنعتی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد سمنان.
- فرجادی، غلامعلی (۱۳۸۵)، "یک بررسی از روند توسعه اشتغال در ایران"، ماهنامه صنعت و توسعه، شماره ۱، ص ۱۱.
- فعالیت، وحید و ندا خاقانی (۱۳۹۰)، "بررسی تأثیر وام‌های خرد بر اشتغال (مطالعه موردی ایران)", ماهنامه کار و جامعه، شماره ۱۴۱، ص ۲۲.
- قانون برنامه دوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی کشور.
- قانون برنامه سوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی کشور.
- قانون برنامه چهارم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی کشور.
- قانون برنامه پنجم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی کشور.
- قانون پولی و ملی کشور، سایت بانک مرکزی.
- قانون تشکیل شورای عالی اشتغال.
- مرکز پژوهش‌های مجلس (۱۳۸۸)، ماهنامه بازار بین‌الملل، سال اول، شماره ۴، ص ۵۶.
- مرکز پژوهش‌های مجلس (۱۳۹۱)، دفتر مطالعات انرژی، صنعت و معدن.

- نشریات بانک مرکزی، گزارش اقتصادی و ترازانمه بانک مرکزی در سال ۱۳۸۲، فصل ۹، صص ۷۴ و ۷۲.
- Burges, Robin & Rohini Pande (2002), "Do Rural Banks Matter?", Evidence from the Indian Social Banking Experiment, March, Internet.
- Monge, Naranjo, Alexander & Luis J. Hall (2003), "Access to Credit and the Effect of Credit Constraints on Costa Rican Manufacturing Firms", February, Working Paper 471.
- Miriam, Brubn & Inessa Love (2009), "The Economic Impact of Bank and Unbanked (Evidence from Mexico)", The World Bank Development Research Group Finance and Private Sector Team, June.
- Khandker, S. (2001), "Micro-Finance and Poverty: Evidence Using Panel Data from Bangladesh", World Bank Policy Research Paper 2945, World Bank Washington.
- Craig, E., Armstrong, Ben R. Craig, William, E. Jackson III & James B. Thomson (2010), "The Importance of Financial Market Development on the Relationship between Loan Guarantees for SMEs and Local Market Employment Rates", Federal Reserve Bank of Cleveland.
- Jim, Wilkinson & Jon Christensson (2011), "Can the Supply of Small Business Loans be Increased?", Federal Reserve Bank of KANSAS City, *Economic Review*, Second Quarter.
- Craig, Ben R., William E. Jackson III & James B. Thomson (2007), "Small Firm Finance, Credit Rationing and the Impact of SBA Guaranteed Lending on Economic Growth", *Journal of Small Business Management*, Vol. 45, No. 1, PP. 116-132.
- Riding, A. L. & G. Haines (2001), "Loan Guarantees: Costs of Default and Benefits to Small Firms", *Journal of Business Venturing*, Vol. 16, PP. 595-612.
- Dornbusch Rudiger & Fischer Stanley (1985), *Macro Economics*, McGraw – Hill International Book Company, Third Edition, Singapore.